

Adam Rapiejko*, Katarzyna Korzeniewska**

REGION SZADKOWSKI W BADANIACH ARCHEOLOGICZNO-HISTORYCZNYCH

W artykule zamieszczono wybrane źródła i wyniki badań archeologiczno-historycznych¹, obejmujących przede wszystkim region szadkowski², wraz z historycznym powiatem szadkowskim³, a także odnoszących się do zwierzchniej jednostki terytorialnej wspomnianego powiatu – historycznego województwa sieradzkiego⁴. Posłużono się także ogólniejszymi odniesieniami do szerszych obszarów, jak Wielkopolska. Owo szerokie terytorialnie zestawienie źródeł, idące w parze z ujęciem chronologicznym pracy, wykraczającym poza ramy późnego średniowiecza i nowożytności (sięgającym z jednej strony wczesnego

---

* Adam Rapiejko, mgr, pracownik Muzeum Archeologicznego w Gdańsku.

** Katarzyna Korzeniewska, mgr, pracownik Muzeum Archeologicznego w Gdańsku.

¹ Archeologia historyczna, nauka pomocnicza historii, została na gruncie polskim zdefiniowana przez prof. L. Kajzera, jako dziedzina zajmująca się rozwiniętymi społecznościami egzystującymi w okresach dziejowych, począwszy od wczesnego średniowiecza do współczesności, a badacze zajmujący się tą dziedziną powinni wnikać w płaszczyznę historyczną nie zarzucając przy tym metodologii archeologicznej; zob. L. Kajzer, *Wstęp do archeologii historycznej w Polsce*, Łódź 1996, s. 22–23.

² R. Kucharski, M. Lamprecht, *Młynarstwo regionu szadkowskiego i jego rozwój do I wojny światowej*, „Biuletyn Szadkowski” 2005, t. 5, s. 69.

³ Północna część historycznego województwa sieradzkiego; od północy granicząca z ujściem rzeki Neru do Warty, nieopodal Łęczycy; od zachodu z granicą (w przybliżeniu) na linii Koło–Warta; od południa sąsiadowało z województwem krakowskim (część granicy biegła wzdłuż rzeki Liswarty);

⁴ Historyczne województwo I Rzeczypospolitej, istniejące w latach 1339–1793; był to obszar południowo-wschodniej Wielkopolski, graniczący od południowego zachodu ze Śląskiem (górna Barycz, górna Proсна, Liczwarta i górna Warta), od południowego wschodu z województwem sandomierskim (górna i środkowa Pilica na odcinku Konięcpol–Wolborz), od północnego wschodu z województwem łęczyckim (Ner).

średniowiecza⁵, z drugiej zaś roku 1870, kiedy w następstwie klęski powstania styczniowego, zaborca pruski odebrał Szadkowi prawa miejskie), w żaden sposób nie pretenduje do rangi wyczerpującego opracowania czy studium osadniczego i stanowi raczej szkic archeologiczny o charakterze historycznym. Prezentowany w tym artykule pewnego rodzaju rys sytuacyjny do badań nad przełomami: wczesne–pełne–późne średniowiecze – nowożytność – współczesność, wymaga uzupełnienia w toku dalszych studiów nad regionem szadkowskim.

Przeprowadzenie kompleksowych badań archeologicznych na terenie miasta umożliwiłoby odtworzenie najstarszych poziomów stratygraficznych i stworzyłyby szansę na dokumentację ewentualnych struktur przedlokacyjnych, związanych z wczesnym średniowieczem. Sygnały istnienia tych struktur dostarczyły wyniki Archeologicznego Zdjęcia Polski na tym obszarze, stwierdzające punkt osadniczy na terenie miasta Szadek oraz osadę w Wielkiej Wsi⁶.

Równina Szadkowska położona jest w obrębie wysoczyzny łaskiej – zdenudowanej peryglacialnie równiny morenowej, zajmującej powierzchnię ok. 2330 km², rozciętej przez doliny Grabi, Pichny, Neru i Górnej Bzury⁷. Przepływająca przez Szadek, rzeka Pichna łączy się z rzeką Brodnią w okolicach Rzeczycy, tworząc szeroką dolinę z terasami, charakterystycznymi dla rzek z rejonu środkowej Polski⁸. Najwyższe wyniesienie terenu w regionie szadkowskim obserwujemy w okolicy Przatowa (150 m n.p.m.). Najniższe wysokości regionu wahają się pomiędzy 90–97 m n.p.m., a obserwowalny spadek terenu przebiega z południowego wschodu na północny zachód⁹.

Z racji wysoczyznowego położenia, osadnictwo w regionie szadkowskim rozwinęło się najprawdopodobniej dopiero we wczesnym średniowieczu, w wyniku obserwowalnych na terenie środkowej Polski i całego kraju tendencji przenoszenia osiedli na obszary tego typu. Jednakże już w najbliższym sąsiedztwie Szadku odnotowujemy znaleziska luźne, punkty osadnicze, wreszcie osady i cmentarzyska z okresów od środkowej epoki brązu aż do współczesności¹⁰. Do wyjątków zaliczyć należy okres wędrówek ludów (375–568 r.

⁵ Epokę tę często włączano do badań pradziejowych czy wczesnodziejowych przez wzgląd na skromny zasób źródeł historycznych. Niezależnie od doskonałości metod badawczych nauk pomocniczych historii (metoda archeologiczna, palinologiczna, dendrologiczn itd.), wydaje się kwestią priorytetową, aby metody te nie przesłaniały gruntu historycznego wczesnego średniowiecza. Badania o charakterze wyłącznie pradziejowym należy zatem prowadzić do początków tej epoki (tj. do ok. VI w., nie zaś do połowy czy końca XIII w.), historyczne natomiast powinny dotyczyć całości: wczesnego, pełnego i późnego średniowiecza, następnie nowożytności, a także współczesności; za: L. Kajzer, *Wstęp do archeologii...*, s. 23.

⁶ M. Urbański, *Archeologia powiatu zduńskowolskiego*, Zduńska Wola 2005, s. 12, 17.

⁷ J. Kondracki, *Geografia regionalna Polski*, Warszawa 2000, s. 161.

⁸ J. Czyż, J. Forysiak, *Budowa geologiczna i rozwój rzeźby okolic Szadku*, „Biuletyn Szadkowski” 2001, t. 1, s. 95.

⁹ Tamże, s. 92–93.

¹⁰ Tamże, s. 26–28.

n.e.), który na obszarze regionu szadkowskiego nie posiada (jak dotychczas) odzwierciedlenia w znaleziskach archeologicznych, podobnie zresztą, jak na najbliższych sąsiednich terenach¹¹.

Obecność wody, jako elementarnego składnika środowiska geograficznego, wpływała na rozwój osadnictwa. Dostarczała ona osadnikom stałego, niewyczerpalnego i wysoce kalorycznego pożywienia (ryby i ptactwo wodne), co w połączeniu z hodowlą i uprawą roli gwarantowało zawiązanie trwalszych struktur osadniczych. Na obszarach pozbawionych większych cieków i zbiorników wód powierzchniowych, takich jak obszar gminy Szadek, nawet nieduże zasoby wodne mają znaczenie użytkowe, adaptowalne są bowiem do potrzeb gospodarki człowieka¹². Na pierwszy rzut oka niepozorna sieć wodna regionu szadkowskiego okazała się idealną do stworzenia na tym obszarze, począwszy od XIV w., swoistego zagłębia młynarskiego¹³, a także od XVI w., drugiego co do wielkości (po Brzezinach) ośrodka sukienniczego na terenach środkowej Polski¹⁴. Niewielkie cieki wodne lepiej spełniają bowiem swoją rolę w obu wspomnianych gałęziach przemysłu, w przeciwieństwie do większych rzek, których wylewy zbyt poważnie rujnowały dobytek osadników.

Jedną z ważniejszych kwestii dla studiów osadniczych i rekonstrukcji środowiska naturalnego jest odtworzenie panujących w przeszłości warunków hydrograficznych. Wiąże się z tym zagadnienie zmiany powierzchni zbiorników wodnych. Jeżeli tylko ślady po starej linii brzegowej jeziora czy rzeki są widoczne, mają swoje odbicie w takich formach, jak: terasy, mikrokliny, wały brzegowe. Źródła archeologiczne w przybliżeniu umożliwiają określenie stopnia zmian hydrograficznych oraz ich chronologii¹⁵.

Również rejestrowanie zmian w obrębie źródeł kartograficznych owocuje pozyskiwaniem bardziej szczegółowych informacji o danym terenie, odtworzenie zaś pierwotnego biegu rzeki wpływa na lepsze zrozumienie przemian w kulturze materialnej na obszarach jej rozlewiska. Jednakże nadinterpretacja tej kategorii źródeł i brak krytycznego podejścia do nich stwarzają przed badaczami niebezpieczeństwo sformułowania błędnych wniosków¹⁶.

¹¹ M. Urbański, *Archeologia powiatu...*, s. 11, 16.

¹² A. Nowak, *Zasoby a jakość wód powierzchniowych gminy Szadek*, „Biuletyn Szadkowski” 2001, t. 1, s. 101–103.

¹³ R. Kucharski, M. Lamprecht, *Młynarstwo regionu...*, s.127–152.

¹⁴ M. Adamczewski, *Herby i pieczęcie miasta Szadek*, „Biuletyn Szadkowski” 2003, t. 3, s. 7; za: M. Siuchniński (red.), *Miasta polskie w Tysiącleciu*, t. 2, Wrocław 1967, s. 81.

¹⁵ J. M. Łapo, W. Ossowski, *Badania weryfikacyjne osiedli nawodnych i ich wartość dla rekonstrukcji środowiska naturalnego i kulturowego*, [w:] A. Kola (red.), *Archeologia podwodna jezior Nizy Polskiego*, Toruń, s. 17–18.

¹⁶ E. Kowalczyk, *O pożytkach i niebezpieczeństwach korzystania ze źródeł kartograficznych w badaniach archeologicznych*, „Archeologia Historica Polona” 1996, t. 3, s. 315–333.

Osadnictwo okresu wczesnośredniowiecznego (jak i późniejsze) potwierdzają znaleziska luźnych ułamków naczyń, znajduwane w Szadku i okolicach (ryc. 1–2). Ponadto godny uwagi jest zbiór renesansowych kafli piecowych z Zamłynia¹⁷.

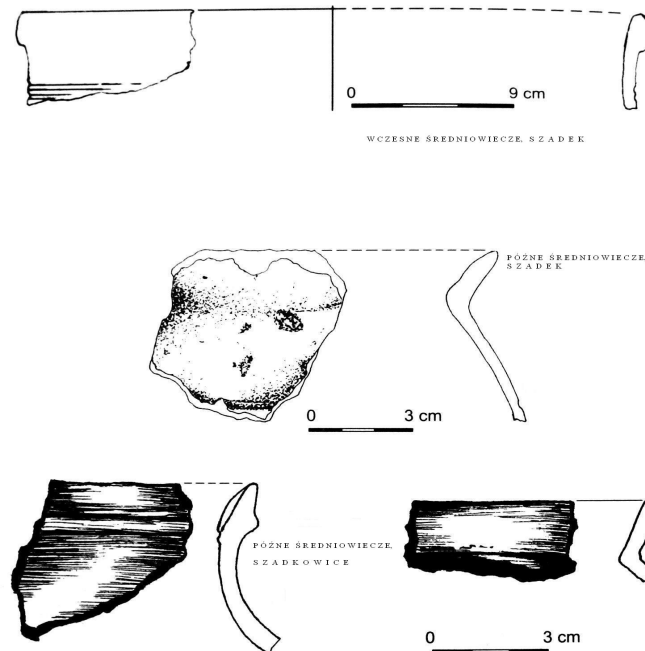

Ryc.1. Mapa okolic Szadku z okresu średniowiecza

Źródło: oprac. własne na podstawie: S. Leszczyki, S. Pietkiewicz (red.), *Atlas Polski*, z. 1: *Dawne mapy Polski*, Warszawa 1953; *Poloniae locorumque viciniorum descriptio*, Auctore Wenceslao Grodeccio Polono

Uwaga: mapa została wykonana przez W. Grodeckiego (w oparciu o mapy Sgrootena i G. de Jode) i znalazła się w kolońskim wydaniu *Polonii* Kromera (1589 r.); oryginał (1562 r.) zaginął; widoczne nieścisłości w umiejscowieniu poszczególnych miast względem siebie (np. Szadek – Łask) i przebiegu rzek (np. Warta)

¹⁷ M. Urbański, *Archeologia powiatu...*, s. 12, 35.

Ryc. 2. Ułamki wczesno- i późnośredniowiecznych naczyń ceramicznych z Szadku i Szadkowiec

Źródło: M. Urbański, *Archeologia powiatu zduńskowolskiego*, Zduńska Wola 2005, s. 34

Ciekawą grupę zabytków stanowią wczesnośredniowieczne monety. Często niosą ze sobą zapis informujący o władcy i mennicy, w której moneta została wybita. Są to zabytki kategorii szczególnej. Na obszarze byłego województwa sieradzkiego (odpowiadającego w przybliżeniu historycznemu sieradzkiemu) notujemy znaczną ilość znalezisk skarbów i pojedynczych monet. Większość z nich, datowana na okres wczesno- i późnośredniowieczny, a także nowożytny, potwierdza istnienie ożywionych stosunków handlowych.

Z okolic Sieradza pochodzi kolejna moneta, nieokreślony dirhem arabski¹⁸, natomiast mennice niemieckie reprezentuje znaleziony w Wieluniu denar księżęcy Henryka II z Nabburga, datowany na lata 985–995. To samo, w przybliżeniu, tło dziejowe reprezentują dwa denary Mieszka I (960–992), znalezione w Oleśnicy¹⁹. Denary te (pierwsze monety polskie) nie odgrywały istotnej roli ekonomicznej, albowiem wyprodukowane w niedużych ilościach, nie były

¹⁸ Srebrne dirhemy arabskie napływały na obszary polskie w IX i X w. przez Ruś i Skandynawie; za: A. Mikołajczyk, *Źródła numizmatyczne z województwa sieradzkiego do badań nad okresem rzymskim, średniowiecznym i nowożytnym*, „Sieradzki Rocznik Muzealny” 1990, t. 7, s. 71.

¹⁹ Tamże, s.71–72.

w stanie konkurować z monetami obcymi, występującymi na naszych ziemiach obficie i cieszącymi się dobrą reputacją. Służyły one raczej manifestacji władzy politycznej i prestiżu księcia²⁰. Chętniej używano monety obce, zwłaszcza niemieckie, jako wybite w „pewniejszych” z punktu widzenia ekonomii mennicach.

Istnienie w Szadku w późnym średniowieczu i początkach nowożytności *dworu królewskiego*, o charakterze obronnym, sygnalizowano już przeszło 20 lat temu²¹. Ów zapomniany zabytek został przywołany przez prof. Leszka Kajzera²², który przeprowadzając analizę porównawczą podobnych obiektów²³ z obszaru historycznego województwa sieradzkiego, sugerował, że wzmiankowane w lustracji z lat 1628–1632²⁴, drewniane *budowanie na kopcu, do którego idąc mostek z poręczem po obu stronach*. [...] *woda koło kopca*²⁵, posiadało w przeszłości (prawdopodobnie już w XIV w.), na tym samym kopcu, postać o dyspozycji nie horyzontalnej (jak w przypadku późniejszego, opisywanego w lustracji dworu), lecz wieżowej. Wieże na kopcach, stanowiące, jak określa autor, *miniatury a zarazem pars pro toto prawdziwych murowanych zamków*, były w wiekach średnich zjawiskiem częstym, także w środkowej Polsce, a przeżywszy się, z czasem wypierane były przez drewniane dwory, które stawiano z reguły na tych samych kopcach²⁶.

W najbliższych okolicach Szadku (w promieniu kilkunastu kilometrów), najstarsze potwierdzone źródłowo wzmianki o dworach drewnianych sięgają połowy XVI w. (Kwiatkowice, Łask), a kolejne połowy XVII w. (Rossoszyca) oraz połowy XVIII w. (Jażew, Kliki, Bałucz, Kłady, Młodwin). Biorąc jednakże pod uwagę funkcjonowanie dwóch niepotwierdzonych źródłowo dworów,

²⁰ A. Mikołajczyk, *Monety stare i nowe*, Warszawa 1988, s.12–13.

²¹ L. Kajzer, J. Augustyniak, *Wstęp do studiów nad świeckim budownictwem obronnym sieradzkiego w XIII–XVII/XVIII wieku*, Łódź 1986, s. 202–203.

²² L. Kajzer, *Dwór królewski – zapomniany zabytek Szadku*, „Biuletyn Szadkowski” 2002, t. 2, s. 7–20.

²³ Mowa tu o obiektach wchodzących w skład królewskich założeń dworsko-folwarcznych w Dobroszycach koło Radomska i Brodni nad Wartą; tamże, s. 18; L. Kajzer, *Dwór we Wrzącej koło Sieradza*, Sieradz 1991.

²⁴ O *dworze królewskim* wzmiankuje także *Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1545–1564*, cz. 1, wyd. A. Tomczak, C. Ohryzko-Włodarska, J. Włodarczyk, Bydgoszcz 1961, s. 63; L. Kajzer, *Dwór królewski...*, s. 8; *Akta wizytacji archidiakonatu uniejowskiego z 1683 r., pochodzące z wizytacji archidiakońskiej*, znajdujące się w *Aktach arcybiskupów gnieźnieńskich*, w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku, zawierają krótką wzmiankę o *pałacu królewskim*, który miał stać za miastem, obok kościoła pw. św. Idziego; za: P. Szkutnik, *Źródła do dziejów Szadku znajdujące się w archiwach kościelnych*, „Biuletyn Szadkowski” 2005, t. 5, s. 113.

²⁵ *Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1628–1632*, cz. 2: *Województwo sieradzkie*, Wrocław 1969, s. 46–48; L. Kajzer, *Dwór królewski...*, s. 11.

²⁶ Tamże, s. 12; L. Kajzer, *Studia nad świeckim budownictwem obronnym województwa łęczyckiego w XIII–XVIII wieku*, „Folia Archaeologica” 1980, t. 1; tenże, *Dwory obronne wielunińskiego w XIII–XVII wieku*, „Folia Archeologica” 1984, t. 6; L. Kajzer, J. Augustyniak, *Wstęp do studiów...*, s. 202–203.

których datowanie mogłoby sięgać okresu pełnego średniowiecza, tj. połowy XIII w. (Małyń, Wola Flaszczyna), jak również hipotetyczną, średniowieczną metrykę dworów potwierdzonych dla okresu nowożytności (Kwiatkowice, Bałucz – połowa XV w.), a jednocześnie, rozszerzając promień poszukiwań zaledwie do ok. 30 km, można wskazać na kolejne obiekty: drewniane dwory na kopcu w Siedlątkowie i Popowie, datowane archeologicznie na XIII w.²⁷

W okresie od połowy XIII w. aż do końca XVIII w. istniała na obszarze środkowej Polski tradycja budowania drewnianych dworów, początkowo o charakterze typowo obronnym, w formie wież na kopcach, z czasem przybierających układ horyzontalny i wreszcie stawianych na płaskim podłożu. Podległy starostwu sieradzkemu Szadek, funkcjonował m. in. jako ośrodek dzierżawy królewskiej domeny ziemskiej – samodzielny gospodarczo klucz²⁸. Wydaje się więc wysoce prawdopodobne (choć rejon dawnego dworu królewskiego nie został przebadany archeologicznie), że i Szadek posiadał drewnianą wieżę na kopcu.

W drugiej połowie XIV w. obserwujemy na naszych ziemiach przemiany w zakresie powszechnego obowiązku pełnienia świadczeń fortyfikacyjnych. Zgodnie z przywilejem koszyckim (1374 r.), koszta związane z budową fortalicjów ponosił od tej pory panujący, a budową ich zajmowali się najprawdopodobniej zawodowi specjaliści, jak sugeruje F. Dąbrowski, być może mieszczanie²⁹. Zważywszy na dane źródłowe, dotyczące młynarstwa w regionie szadkowskim w okresie średniowiecza³⁰, z których najstarsze sięgają właśnie XIV w., ciekawe wydają się przypuszczenia S. Trawkowskiego, który sugerował, że pierwsi konstruktorzy młynów wodnych wywodzili się od cieśli – budowniczych grodów³¹. Ci zaś bez większego problemu potrafili wybudować drewniany dwór obronny, jednak młyn wodny był znacznie bardziej skomplikowany pod względem technologicznym, budowlą-mechanizmem, o nieporównywalnie większym stopniu złożoności niż wieża na kopcu, otoczona parkanem bądź fosą. W przypadku dworu królewskiego nieopodal Szadku nie dysponujemy informacjami o jego budowniczych. Niezależnie od tego, czy otrzymywali w zamian zapłatę, czy ich praca była traktowana jako świadczenie obowiązkowe, faktem jest, że począwszy od XIV w. mamy w Polsce do czynienia z fachowcami i rynkiem usług budowlanych.

Pojawiające się w ówczesnej rzeczywistości osadniczej grody, w przeciwieństwie do tych znanych sprzed VII w. i VIII w., posiadają niewielkie wnętrza, są

²⁷ L. Kajzer, *Dwór królewski...*, s. 18 i n.

²⁸ Tamże, s. 14.

²⁹ F. Dąbrowski, *Świadczenia fortyfikacyjne ludności pospolitej i rycerstwa w Polsce XIII wieku w źródłach pisanych*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2008, nr 2, s. 157.

³⁰ Patrz: R. Kucharski, M. Lamprecht, *Młynarstwo regionu...*,

³¹ S. Trawkowski, *Młyny wodne w Polsce w XII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1959, R. 7, nr 1, s. 77.

lepiej ufortyfikowane i nie są już grodami „schronieniowymi”, lecz raczej lokalnymi ośrodkami władzy³². Jednakże w okolicy Szadku, z wyjątkiem Sieradza, brakuje grodzisk – reliktyw dawnych grodów i ośrodków władzy książęcej doby wczesnego średniowiecza.

Ciekawe i bogato wyposażone cmentarzysko w Lutomiersku (rzędy końskie, broń), położonym pomiędzy Szadkiem a Konstantynowem Łódzkim, liczące w okresie wczesnego średniowiecza (za panowania Bolesława Chrobrego) ponad 100 grobów ludności miejscowej (polskiej) i obcej (Ruś Kijowska), badane było już w latach pięćdziesiątych XX w., w ramach szeroko zakrojonej akcji milenijnej. Odkryto tu m. in. trzy groby z mieczami, co stanowi swoisty ewenement w skali całego kraju, przez wzgląd na niezmierną rzadkość tej kategorii zabytków³³.

Wczesne lokacje są dowodem występowania swoistego trendu gospodarczego na obszarach europejskich. Świadczą o trosce i chęci inwestowania warstw rządzących w podległe im terytoria, jak również o formowaniu się wspólnych pojęć prawnych, określających stan mieszczański³⁴. Położona na wzniesieniu osada już w XIII w. posiadała prawa miejskie, wcześniej zaś mogła pełnić przez jakiś czas funkcję opola podległego kasztelanii sieradzkiej, co wiązało się wówczas z funkcją policyjną i podatkową³⁵. XIII-wieczną metrykę posiada także nazwa *Szadek* (1295), która w XIV w. funkcjonuje okresowo jako *Schadek* (1362), *Schadko* (1375), *Schadkow* (1398), a w XVI w. także jako *oppidum Schadek* (1520), pochodząc przypuszczalnie od *szady* (szary, siwy, popielaty)³⁶.

W XII w. Szadek zaistniał jako siedziba władz parafialnych³⁷ (dysponując prawdopodobnie od końca XI w. kościołem drewnianym pw. św. Idziego), a od XIII w. wchodząc w skład archidiakonatu uniejowskiego (część diecezji

³² S. Kurnatowski, *Przemiany osadnicze w procesie kształtowania się Wielkopolski jako regionu osadniczego*, „*Slavia Antiqua*” 1994, t. 35, s. 3–45.

³³ K. Jażdżewski, *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Lutomiersku pod Łodzią w świetle badań w r. 1949*, „*Materiały Wczesnośredniowieczne*” 1949, t. 1, 1949, s. 91–191; tenże, *Sprawozdanie z badań archeologicznych na cmentarzysku wczesnośredniowiecznym w Lutomiersku w pow. łaskim, woj. łódzkie, w r. 1950*, „*Materiały Wczesnośredniowieczne*” 1951, t. 2, s. 257–264.

³⁴ H. Samsonowicz, *Miejski ruch lokacyjny w Europie Środkowej w XIII–XV wieku*, „*Archeologia et Historica Urbana*” 2004, s. 55.

³⁵ M. Lamprecht, A. Sikora, *Rozwój funkcji administracyjnych Szadku – rys historyczny*, „*Biuletyn Szadkowski*” 2008, t. 8, s. 114–115.

³⁶ M. Malec, *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski*, Warszawa.

³⁷ Parafie, traktowane często jako najniższy szczebel państwowego podziału terytorialnego, wypierały prawdopodobnie podział na opola, odgrywając niezmiernie ważną rolę w funkcjonowaniu dawnego społeczeństwa, skupiając instytucje, jak w przypadku Szadku – szkołę parafialną i szpital św. Ducha. Zob. M. Lamprecht, A. Sikora, *Rozwój funkcji...*, s. 114; za: A. Wiśniewski, *Organizacja parafialna w Polsce średniowiecznej*, „*Znak*” 1965, nr 137–138, s. 1440.

gnieźnińskiej). Budowę kościoła parafialnego w Szadku ukończono w pierwszej połowie XIV w. na miejscu świątyni drewnianej, zniszczonej w pożarze w 1331 r.³⁸

Od końca XIV w. Szadek był siedzibą powiatu (jeden z czterech powiatów województwa sieradzkiego). W skład wspomnianego powiatu wchodziły m. in. miasta: Uniejów, Łask, Pabianice, Zduńska Wola, a także 33 parafie. Dzięki funkcji siedziby powiatu oraz funkcji sądowniczej, a od XVI w. także zjazdom sejmikowym, ranga miasta niesłychanie wzrosła³⁹.

Rosnące uprawnienia samorządu terytorialnego, przywileje ekonomiczne i ogólny rozkwit miasta na początku XV w. związane były ściśle z potwierdzeniem praw miejskich Szadku przez Władysława Jagiełłę (1401 r.). Umożliwiło to osiągnięcie statusu odpowiadającego miastom lepiej rozwiniętym, jak Łęczyca, Sieradz, czy Warta⁴⁰. XV w. to czas rozkwitu handlu wewnętrznego i warstwy kupieckiej⁴¹, rezydującej i „dobijającej targu” w miastach. Z tego okresu pochodzą wzmianki o wybitnych postaciach tego regionu, wśród których na szczególną uwagę zasługuje Jakub z Szadka⁴², postać nietuzinkowa, która odegrała istotną rolę w w życiu politycznym Polski.

Pewną wskazówką do badań nad dziejami Szadku na przełomie średnio-wieczna i nowożytności jest inwentarz żywności pochodzącej z dwóch wozów, wystawionych przez szadkowskich mieszczan na wyprawę wojenną przeciwko Zakonowi Krzyżackiemu (1521 r.). Szadkowanie, według rejestru (datowanego na 1520 r.)⁴³, wystawić mieli na wspomnianych dwóch wozach: 12 korczyków mąki, 2 korczyki grochu, 1 korczyk jagieł, 1 korczyk *pulcium*⁴⁴ z jęczmienia, 1 korczyk nasion konopi, pół korczyka maku, 4 szynki wieprzowe, 1 faskę masła, 1 faskę soli⁴⁵.

---

³⁸ M. Adamczewski, *Herby szlachty polskiej w kościele farnym Św. Jakuba w Szadku*, „Biuletyn Szadkowski” 2005, t. 5, s. 47 i n.

³⁹ M. Turczyn, *Szadek na tle podziałów administracyjnych Polski*, „Biuletyn Szadkowski” 2001, t. 1, s. 67–68.

⁴⁰ M. Lampecht, A. Sikora, *Rozwój funkcji...*, s. 117–119.

⁴¹ M. Dembińska, *Konsumpcja żywnościowa w Polsce średniowiecznej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963, s. 21.

⁴² T. Marszał, *Jakub z Szadka – ksiądz, dyplomata i prawnik [...]*, „Biuletyn Szadkowski” 2008, t. 8.

⁴³ *Rejestr wozów skarbowych od miast i miasteczek Rzeczypospolitej koronnych na wyprawę wojenną roku 1521 dostarczonych*, wyd. C. Biernacki, „Archiwum Komisji Historycznej” 1886, t. 3, s. 473–499, por. M. Biskup („Wojna pruska”, czyli wojna Polski z zakonem krzyżackim z lat 1519–1521 u źródeł sekularyzacji Prus Krzyżackich, cz. 2, Olsztyn 1991, s. 337, przyp. 143); za: J. Szymczak, *Żywność na miejskich wozach wojennych w późnym średniowieczu i na początku epoki nowożytnej*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2006, R. 5, nr 1 (9), s. 61.

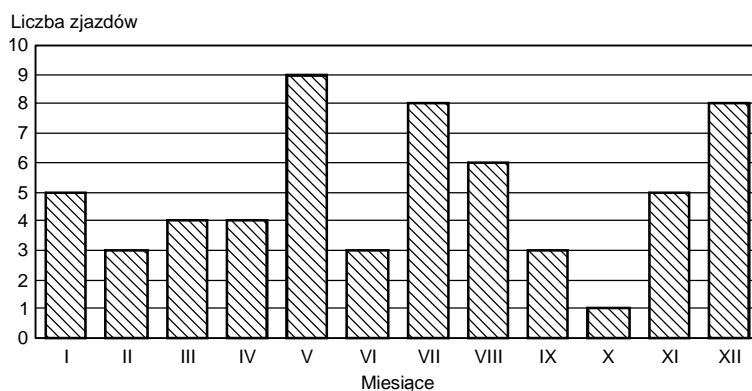
⁴⁴ *Pulcium* – rodzaj zacierki, bryi, polewki, sporządzanej przeważnie z jęczmienia; za: J. Szymczak, *Żywność na miejskich...*, s. 73.

⁴⁵ Tamże, s. 58.

Obowiązek wystawiania tego typu wozów, zaprzężonych w konie, bogato wyposażonych w żywność, wszedł w życie już od XIII w., będąc jednym z najkosztowniejszych obciążeń wojskowych nakładanych na mieszczan. Wiadomo też, że tylko duże i zamożne miasta były zobowiązane do wystawiania jednego lub więcej wozów, mniejsze natomiast wysyłały wspólnymi siłami pojedynczy wóz⁴⁶. Spore ilości mąki jakie miasto musiało dostarczyć, świadczyć mogą o ponadregionalnym znaczeniu Szadka, jako ośrodka młynarskiego.

Rozwój funkcji administracji sądowniczej (miejsce zjazdów szlachty, obrad sejmików sejmowych i poselskich dla całego dawnego województwa sieradzkiego), a także kościelnej (od połowy XVI w. mieści się tu siedziba dekanatu, który do XVIII w. liczył już 27 kościołów) świadczy, iż w XVI w. miasto brało czynny udział w życiu politycznym, gospodarczym i społecznym regionu i kraju⁴⁷.

Sejmiki niewątpliwie wpływały na życie gospodarcze miasta. Zmuszały do organizowania zaplecza, gotowego sprostać oczekiwaniom zamożnej szlachty. Magazynowanie żywności, wody pitnej i trunków, a także potrzeba zabezpieczenia noclegów stanowiło niewątpliwie pozytywny bodziec dla ówczesnej gospodarki lokalnej, stwarzając szansę na sprzedaż miejscowych produktów. Zjazdy szlachty musiały wiązać się z usprawnieniem sieci okolicznych dróg, co z kolei sprzyjało rozwojowi handlu, wymianie informacji, a w konsekwencji umocnieniu pozycji Szadka wśród ważniejszych miast ówczesnej Polski.

Ryc. 3. Sejmiki i zjazdy szlachty w poszczególnych miesiącach w latach 1668–1695
 Źródło: oprac. własne na podstawie: M. Kobierecki, *Chronologia sejmików i zjazdów szlachty województwa sieradzkiego w latach 1668–1696*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2006, R. 5, nr 2 (10)

⁴⁶ Tamże, s. 59; za: W. Szczygielski, *Obowiązki i powinności wojskowe miast i mieszczaństwa w Polsce od XIII do połowy XV wieku*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1960, t. 5, s. 442–445.

⁴⁷ M. Lamprecht, A. Sikora, *Rozwój funkcji...*, s. 117–119.

Analizując rozkład w czasie sejmików i zjazdów szlachty w Szadku w drugiej połowie XVII w.⁴⁸, zauważamy, że w okresie 27 lat (1668–1695) najmniej zjazdów odbywało się jesienią, natomiast znacznie więcej w miesiącach zimowych i letnich.

Dane te odpowiadają realiom podróżowania w okresie Rzeczypospolitej szlacheckiej. Jesienne ulewy w znacznym stopniu utrudniały komunikację. Jak wynika z opisów M. Kromera dla drugiej połowy XVI w., znacznie chętniej podróżowano zimą, pomimo dokuczających mrozów: [...] *jeziora zaś oraz bagna i rzeki przez dwa czy trzy zimowe miesiące, a czasem aż do piątego i szóstego miesiąca[!], ścięte lodem przez długi czas dają wygodne i bezpieczne przejście nie tylko pieszym, lecz także i jeźdźcom, a nawet saniom i wielu naraz wozom, choćby i obładowanym. Ja sam kiedyś w ostatnim dniu marca przeprowałem się przez Wisłę na Mazowszu po mocnym jeszcze lodzie, i to razem z wozem zaprzężonym w czwórkę koni i z orszakiem paru jeźdźców [...]*⁴⁹.

Jednak otwarcie miasta na otaczający świat niosło ze sobą szereg konsekwencji, jakimi, szczególnie w średniowieczu, były choroby zakaźne (dur brzuszny, dezenteria, gruźlica, kiła i trąd), które możemy nazwać ówczesnymi chorobami cywilizacyjnymi. Odizolowaniu nieuleczalnie chorych służyły leprozoria, z których najbliższe znajdowało się w Sieradzu⁵⁰. Często była awitaminnoza, szkorbut oraz zatrucie sporyszem⁵¹.

Począwszy od XVII w. (obfitującego w wojny, epidemie oraz klęski żywiołowe, pożary i powodzie), poprzez wiek XVIII, obserwujemy postępującą zapaść ekonomiczną Szadku, idącą w parze z regresem demograficznym, co naruszyło także dotychczasową stabilność funkcji administracyjnej i sądowniczej miasta. Po klęsce powstania styczniewego (1863), w 1867 r. władze zaborcze uderzyły w Kościół, likwidując dekanat szadkowski, następnie zdegradowały miasto do roli siedziby władz gminnych, a ostatecznie w 1870 r. pozbawiło Szadek praw miejskich⁵².

⁴⁸ M. Kobierecki, *Chronologia sejmików i zjazdów szlachty województwa sieradzkiego w latach 1668–1696*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2006, R. 5, nr 2 (10), s. 9–27.

⁴⁹ M. Kromer, *Polska, czyli o położeniu ludności, obyczajach, urządach i sprawach publicznych Królestwa Polskiego księgi dwie*, przekł. S. Kazikowski, Olsztyn 1984, za: M. Sobańska-Bondaruk, S. B. Lenard (red.), *Wiek XVI–XVIII w źródłach*, Warszawa 1997, s. 76.

⁵⁰ J. Tyszkiewicz, *Ekologia człowieka w średniowiecznym mieście polskim*, [w:] *Geografia historyczna Polski w średniowieczu*, Warszawa 2003, s. 120–121, za: K. Lejman, *Pochodzenie kity w Europie w świetle krytycznej oceny dowodów z zakresu plastyki starożytnej i średniowiecznej oraz poszukiwań własnych*, „Folia Medica Cracoviensia” 1963, vol. 5, nr 3, s. 299–324; J. Rabecka-Brykczyńska, *Leprozoria w średniowiecznych miastach polskich*, „Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej” 1989, t. 61, s. 41–58.

⁵¹ J. Tyszkiewicz, *Ekologia człowieka...*, s. 122, za: F. J. Bove, *The Story of Ergot*, New York 1970.

⁵² M. Lamprecht, A. Sikora, *Rozwój funkcji...*, s. 117–119.

Nikłe przebadanie regionu szadkowskiego pod kątem archeologicznym ogranicza w znacznym stopniu możliwość wnioskowania o początkowym etapie rozwoju tego obszaru. Badania interdyscyplinarne, także archeologiczno-historyczne, są najlepszą drogą do pełnego poznania przeszłości tego ciekawego regionu.

Bibliografia

- Adamczewski M., *Herby i pieczęcie miasta Szadek*, „Biuletyn Szadkowski” 2003, t. 3.
- Adamczewski M., *Herby szlachty polskiej w kościele farnym Św. Jakuba w Szadku*, „Biuletyn Szadkowski” 2005, t. 5.
- Akta wizytacji archidiakonatu uniejowskiego z 1683 r., pochodzące z wizytacji archidiakońskiej, Aktach arcybiskupów gnieźnieńskich*, Archiwum Diecezjalne we Włocławku.
- Biernacki C., *Rejestr wozów skarbowych od miast i miasteczek Rzeczypospolitej koronnych na wyprawę wojenną roku 1521 dostarczonych*, „Archiwum Komisji Historycznej” 1886, t. 3.
- Biskup M., *„Wojna pruska”, czyli wojna Polski z zakonem krzyżackim z lat 1519–1521 u źródeł sekularyzacji Prus Krzyżackich*, cz. 2, Olsztyn 1991.
- Czyż J., Forsysiak J., *Budowa geologiczna i rozwój rzeźby okolic Szadku*, „Biuletyn Szadkowski” 2001, t. 1.
- Dąbrowski F., *Świadczenia fortyfikacyjne ludności pospolitej i rycerstwa w Polsce XIII wieku w źródłach pisanych*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2008, nr 2.
- Dembińska M., *Konsumpcja żywnościowa w Polsce średniowiecznej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963.
- Dembińska M., *Przetwórstwo zbożowe w Polsce średniowiecznej (X–XIV wiek)*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973.
- Guldon Z., *Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1628–1632*, cz. 2: *Województwo sieradzkie*, Wrocław 1969.
- Jażdżewski K., *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Lutomiersku pod Łodzią w świetle badań w r. 1949*, „Materiały Wczesnośredniowieczne” 1949, t. 1.
- Jażdżewski K., *Sprawozdanie z badań archeologicznych na cmentarzysku wczesnośredniowiecznym w Lutomiersku w pow. łaskim, woj. łódzkie, w r. 1950*, „Materiały Wczesnośredniowieczne” 1951, t. 2.
- Kajzer L., *Dwory obronne wieluńskiego w XIII–XVII wieku*, „Folia Archaeologica” 1984, t. 6.
- Kajzer L., *Dwór królewski – zapomniany zabytek Szadku*, „Biuletyn Szadkowski” 2002, t. 2.
- Kajzer L., *Dwór we Wrzącej koło Sieradza*, Sieradz 1991.
- Kajzer L., *Studia nad świeckim budownictwem obronnym województwa łęczyckiego w XIII–XVIII wieku*, „Folia Archaeologica” 1980, t. 1.

- Kajzer L., *Wstęp do archeologii historycznej w Polsce*, Łódź 1996.
- Kajzer L., Augustyniak J., *Wstęp do studiów nad świeckim budownictwem obronnym sieradzkiego w XIII–XVII/XVIII wieku*, Łódź 1986.
- Kobierecki M., *Chronologia sejmików i zjazdów szlachty województwa sieradzkiego w latach 1668–1696*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2006, R. 5, nr 2 (10).
- Kondracki J., *Geografia regionalna Polski*, Warszawa 2000.
- Kromer M., *Polska, czyli o położeniu ludności, obyczajach, urzędach i sprawach publicznych Królestwa Polskiego księgi dwie*, przekł. S. Kazikowski, Olsztyn 1984.
- Kowalczyk E., *O pożytkach i niebezpieczeństwach korzystania ze źródeł kartograficznych w badaniach archeologicznych*, „Archeologia Historica Polona” 1996, t. 3.
- Kucharski R., Lamprecht M., *Młynarstwo regionu Szadkowskiego i jego rozwój do I wojny światowej*, „Biuletyn Szadkowski” 2005, t. 5.
- Kurnatowski S., *Przemiany osadnicze w procesie kształtowania się Wielkopolski jako regionu osadniczego*, „Slavia Antiqua” 1994, t. 35.
- Lamprecht M., Sikora A., *Rozwój funkcji administracyjnych Szadku – rys historyczny*, „Biuletyn Szadkowski” 2008, t. 8.
- Lejman K., *Pochodzenie kiły w Europie w świetle krytycznej oceny dowodów z zakresu plastyki starożytnej i średniowiecznej oraz poszukiwań własnych*, „Folia Medica Cracoviensia” 1963, vol. 5, nr 3.
- Leszczyki S., Pietkiewicz S. (red.), *Atlas Polski, z. 1: Dawne mapy Polski*, Warszawa 1953.
- Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1545–1564*, cz. 1, wyd. A. Tomczak, C. Ohryzko-Włodarska, J. Włodarczyk, Bydgoszcz 1961.
- Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1628–1632*, cz. 2: *Województwo sieradzkie*, Wrocław 1969.
- Łapo J. M., Ossowski W., *Badania weryfikacyjne osiedli nawodnych i ich wartość dla rekonstrukcji środowiska naturalnego i kulturowego*, [w:] Kola A. (red.), *Archeologia podwodna jezior Niżu Polskiego*, Toruń.
- Malec M., *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski*, Warszawa.
- Marszał T., *Jakub z Szadka – ksiądz, dyplomata i prawnik [...]*, „Biuletyn Szadkowski” 2008, t. 8.
- Mikołajczyk A., *Monety stare i nowe*, Warszawa 1988.
- Mikołajczyk A., *Źródła numizmatyczne z województwa sieradzkiego do badań nad okresem rzymskim, średniowiecznym i nowożytnym*, „Sieradzki Rocznik Muzealny” 1990, t. 7.
- Nowak A., *Zasoby a jakość wód powierzchniowych gminy Szadek*, „Biuletyn Szadkowski” 2001, t. 1.
- Rabecka-Brykczyńska J., *Leprozoria w średniowiecznych miastach polskich*, „Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej” 1989, t. 61.
- Samsonowicz H., *Miejski ruch lokacyjny w Europie Środkowej w XIII–XV wieku*, „Archeologia et Historica Urbana” 2004.

- Siuchniński M. (red.), *Miasta polskie w Tysiącleciu*, t. 2, Wrocław 1967.
- Sobańska-Bondaruk S., Lenard S. B. (red.), *Wiek XVI–XVIII w źródłach*, Warszawa 1997, s. 76.
- Szkutnik P., *Źródła do dziejów Szadku znajdujące się w archiwach kościelnych*, „Biuletyn Szadkowski” 2005, t. 5.
- Szymczak J., *Żywność na miejskich wozach wojennych w późnym średniowieczu i na początku epoki nowożytnej*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2006, R. 5, nr 1 (9).
- Tomczak A., Ohryzko-Włodarska C., Włodarczyk J., *Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1545–1564*, cz. 1, Bydgoszcz 1961.
- Trawkowski S., *Młyny wodne w Polsce w XII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1959, R. 7, nr 1.
- Tyszkiewicz J., *Ekologia człowieka w średniowiecznym mieście polskim*, [w:] *Geografia historyczna Polski w średniowieczu*, Warszawa 2003.
- Urbański M., *Archeologia powiatu zduńskowolskiego*, Zduńska Wola 2005.
- Wiśniewski A., *Organizacja parafialna w Polsce średniowiecznej*, „Znak” 1965, nr 137–138.